

Het verlangen naar oorlogen andere zaken

Antonie Ladan

**HET VERLANGEN
NAAR OORLOG**

& andere zaken

SJIBBOLET • AMSTERDAM • MMXV

Deze uitgave werd financieel mede mogelijk gemaakt
door de Stichting Psychoanalytische Fondsen.

© 2015 A. Ladan
p/a Uitgeverij Sijbbolet, Amsterdam

Niets in deze uitgave mag worden verveelvoudigd
en/of openbaar gemaakt worden zonder voorafgaande
schriftelijke toestemming van de uitgever.

*No part of this book may be reproduced
without the written permission of the publisher*

Illustratie omslag: Shutterstock

Verzorging omslag
René van der Vooren, Amsterdam

ISBN 9789491110238 | NUR 770

“We zijn allemaal wanhopig en kunnen niet anders dan elkaar aankijken, elkaar gezelschap houden en wat grapjes maken”

Jep Gambardella in “La grande bellezza” (Paolo Sorrentino, 2013)

Inhoud

- Voorwoord* 9
- 1 *Het belang van de binnenwereld* 11
- Freuds erfenis 11
 - St Aubyn 12
 - Psychoanalyse 14
 - Laat me niet alleen met mijn gedachten 16
 - Het analytisch instrument 19
 - Resoneren 21
 - Opstelling en waarneming 23
 - De psychoanalyse als voetnoot 26
 - Centrale werkhypothese en empirie 27
 - De werkzaamheid van een psychoanalyse 34
 - Wat voor patiënten? 38
 - Ontwikkelingshulp 40
 - Het gedroomde kind 42
 - Blijvende discrepantie 45
 - De Bruyckere 46
 - Twee bewegingen 48
 - Ik ben een vreemde voor mijzelf 49
 - Het vermogen om naar binnen te kijken 51
 - “Kennisoverdrachtvertrouwen” 52
 - Mentaliseren en empathie 54
 - Het vinden van onze binnenwereld 56
2. *Over verdringen en vergeten* 59
- Bij de kapper 59
 - Hardlopen 61

	Geheugen	62
	Het expliciete geheugensysteem	64
	Herinneringscontext	71
	Selectiviteit	76
	Verdringing	80
	Het impliciete geheugensysteem	86
	Gehechtheidpatronen	88
	Associatienetwerken	95
	Veranderbaarheid	102
3.	<i>Impliciete patronen en de omarming van de dode ander</i>	105
	Inleiding	105
	Overdracht	106
	Impliciete patronen en verwarring	120
	De vrouwen van Philip Bowman	123
	Oedipuscomplex	132
	Lars en Bianca	136
	De positie van Bianca als pop	138
	De innerlijke betekenis van Bianca	141
	De omarming van de dode ander	146
	Het belang van de binnenwereld	151
4.	<i>Het verlangen naar oorlog</i>	153
	Oorlog	153
	Recht en geweld	156
	Waarom voeren wij oorlog?	159
	Machteloosheid	166
	Verlangen naar contrast	173
	Verlangen naar vernietiging	185
	Verlangen naar liefde	200
	Vrede is psychisch belastend	204
	Machteloosheid en de "liminale" oorlog	211
	Opgestaan, plaats vergaan	218
	<i>Noten</i>	221
	<i>Verantwoordingen dankwoord</i>	233

Voorwoord

“Niet vroomheid, maar alleen wijsheid die gebaseerd is op het begrijpen van ons zelf, zal ons redden”

Edward O. Wilson: The meaning of human existence¹

Dit boek is een pleidooi voor het belang van de binnenwereld. Toegang tot die wereld is niet vanzelfsprekend. Om allerlei redenen kunnen delen van ons innerlijk aan onze waarne-
ming zijn onttrokken. Wanneer het ontoegankelijke gebied te groot is, kan dat er toe leiden dat we ons onthand voelen met anderen en onszelf en de onvermijdelijke beperkingen van het leven moeilijker kunnen verdragen. We weten dan onvoldoende wie we zijn, waar we vandaan komen, wat we willen en wat we van het leven kunnen verwachten.

In dit verband is Freuds constatering van belang dat het leven, zoals dat ons is opgelegd, te zwaar is. Het bezorgt ons teveel verdriet, teleurstelling en onoplosbare problemen en valt alleen te verdragen met behulp van verzachtende mid-
delen.² Die verzachtende middelen vinden we voor een be-
langrijk deel in onze binnenwereld. Daar, in ons eigen hoofd, halen we de scherpe kantjes van de werkelijkheid en creëren een illusoir leven dat beter te verdragen valt dan het feitelijke. In dat gecreëerde leven hebben we meer macht en contro-
le en weten we wat ons te wachten staat. Daar is het niet waar dat we voortdurend te maken hebben met teleurstellingen en met omstandigheden en gebeurtenissen, waar we voor het grootste deel hulpeloos en machteloos aan zijn overgeleverd. Het op deze manier gebruikmaken van onze binnenwereld is niet zonder risico. De prijs die we betalen, bestaat uit een ver-

minderung van ons vermogen om de werkelijkheid te zien.

Voldoende toegang tot de eigen binnenwereld vormt een noodzakelijke voorwaarde om onze “innerlijke levensverzachters” op een niet al te destructieve manier te kunnen gebruiken. Daar bedoel ik mee dat we alleen langs die weg kunnen voorkomen dat de werkelijkheid te veel geweld wordt aangedaan.

Deze noodzaak geldt in de eerste plaats voor de groep van patiënten, die in psychoanalytische behandeling komen omdat zij van zichzelf vervreemd zijn geraakt. Maar ik zal proberen duidelijk te maken dat dit in feite voor ons allemaal geldt. Willen we ons op een constructieve manier in de wereld staande houden en niet al te eenzaam zijn, dan is toegang tot de eigen binnenwereld van essentieel belang. Daarbij is niet alleen onze persoonlijke levenssfeer in het geding, maar ook de manier waarop wij vorm geven aan de noodzakelijke veranderingen in onze maatschappij.

In laatste instantie gaat het bij dit alles om de vrijheid van meningsuiting. Niet de vrijheid in de buitenwereld, maar die in de binnenwereld. Leven we innerlijk onder een regiem dat ons het spreken verbiedt, zodat we niet voldoende weten wat er in ons omgaat, wat ons bezighoudt en hoe we de werkelijkheid steeds vertekenen? Of kunnen we vrijuit aan ons zelf vertellen wat we vinden, denken, voelen en fantaseren, om dat vervolgens mee te laten tellen bij de keuzes die we maken? Die vrijheid kan ons helpen om toegang te krijgen tot de onbekende gebieden in ons innerlijk en ons zelfbedrog niet al te destructief te laten zijn.

Het belang van de binnenwereld

“Wie denkt dat Ferrari’s hard rijden omdat ze rood zijn en daarom zijn oude Opel rood verft, komt bedrogen uit”

Philip Huff: Waarom luistert er niemand?¹

Freuds erfenis

Wenen, mei 1938. Het is twee maanden na de inlijving van Oostenrijk door Nazi Duitsland. Door de hele stad vinden heftige uitbarstingen van antisemitisme plaats. Joden worden vernederd, mishandeld en vermoord, joodse winkels worden geplunderd en vijfhonderd Oostenrijkse joden plegen zelfmoord.² Nadat de Gestapo zijn dochter Anna een tijdlang heeft vastgehouden, besluit Sigmund Freud dat het tijd wordt om Wenen te verlaten. Doordat hij beroemd is en machtige vrienden heeft, krijgt hij na lang wachten uiteindelijk de benodigde “Unbedenklichkeitserklärung” (een verklaring van geen bezwaar) voor zichzelf en zijn gezin. Maar voordat de autoriteiten hem definitief laten gaan, moet hij een papier ondertekenen waarin hij verklaart dat de Gestapo hem niet slecht behandeld heeft. Freud zet zijn handtekening en schrijft er vervolgens bij: “Ich kann die Gestapo jedermann auf das beste empfehlen” (Ik kan iedereen de Gestapo van harte aanbevelen).³

Freud nam hier een groot risico. Zijn daad roept bewondering op, maar ook verbazing.⁴ Stel dat de betreffende functionarissen deze uitspraak niet op *face value* hadden genomen, maar zich het onderliggende sarcasme hadden gerealiseerd? Waarom gedroeg Freud zich zo onvoorzichtig, na alle uren

die zijn dochter Anna op het hoofdkwartier van de Gestapo doorbracht, na de inbeslagname van zijn uitgeverij, de verbranding van zijn boeken, het confisqueren van zijn geld? Wilde Freud in Wenen blijven en daar dood gaan? Voelde hij zich schuldig over de familieleden, die hij in Wenen ging achterlaten? En was het een impuls of had hij er van tevoren over nagedacht? Om een antwoord op deze vragen te kunnen geven, zouden we meer moeten weten van wat zich bij Freud van binnen afspeelde. Dat weten we niet en we kunnen het hem ook niet meer vragen, want hij stierf in Londen in 1939. Maar Freud liet ons wel een erfenis na, die het in principe mogelijk maakt om een dergelijke onderneming uit te voeren. Ik doel natuurlijk op de psychoanalyse. Zij biedt de mogelijkheid om via een ander, de analyticus, meer toegang te krijgen tot de eigen binnenwereld en te onderzoeken wat zich daar afspeelt.

St Aubyn

De Engelse schrijver Edward St Aubyn werd vooral bekend door de *Patrick Melrose* cyclus, vijf sterk autobiografisch gekleurde romans rond zijn alter ego Patrick Melrose.⁵ In een interview vertelt St Aubyn dat hij van zijn derde tot zijn achttienste, toen zijn ouders gingen scheiden, door zijn vader op allerlei manieren werd misbruikt, ook seksueel.⁶ In *Never Mind*, het eerste boek van de cyclus, beschrijft hij hoe Patrick als vijfjarig jongetje door zijn vader wordt geslagen, waarna deze zich bevredigt in Patricks anus.

‘Wat doe je?’ vroeg hij, maar zijn vader gaf geen antwoord en Patrick was te bang om de vraag te herhalen. Zijn vaders hand drukte hem dieper in de matras en hij kreeg nauwelijks meer lucht, met zijn gezicht in de plooiën van de spreid gedrukt. Hij keek strak naar de gordijnroede en de bovenkant van de openstaande balkondeuren. Hij begreep niet wat voor vorm de straf nu aannam, maar zijn vader moest wel heel erg boos op hem zijn om hem zo veel pijn te doen. Het gevoel van machteloosheid dat hem overspoelde was on-

draaglijk. De onrechtvaardigheid was ondraaglijk. Hij wist niet wie deze man was, het kon onmogelijk zijn vader zijn die hem zo volkomen vermorzelde.

De gordijnroede, als hij nou maar bij de gordijnroede kon komen, dan zou hij kunnen neerkijken op wat er gebeurde, precies zoals zijn vader op hem neerkeek. Heel even had Patrick het gevoel dat hij daar in de hoogte zat, als een buitenstaander, dat hij zag hoe een onbekende man een jongetje straf toediende. (...) Hij hoorde zijn vader hijgen, hoorde het hoofdeinde tegen de muur bonken. Achter het gordijn met de groene vogels zag hij een gekko over de muur kruipen, die roerloos bleef zitten in het hoekje bij de openslaande deuren. Patrick dook op hem af. Hij balde zijn vuisten en concentreerde zich tot het uiterste, totdat zijn concentratie als een telefoonlijn tussen hen in was gespannen, en toen glipte Patrick in het lichaam van de kleine hagedis.

De gekko begreep wat er aan de hand was, want precies op dat moment schoot hij het hoekje om, naar de buitenmuur. (...) Razendsnel ging hij langs de andere kant naar beneden en toen was hij weg, ver weg, en niemand zou hem ooit nog kunnen vinden, omdat ze geen idee hadden waar ze moesten zoeken, omdat ze onmogelijk konden weten dat hij opgekruld in het lichaam van een gekko zat.⁷

In het laatste deel van dit citaat laat St Aubyn zien hoe Patrick zich een tijdlang staande houdt door als het ware buiten zichzelf te treden. Hij creëert een wereld waarin hij de gekko is, die weet te ontsnappen en ook nooit gevonden kan worden. Op die manier probeert hij zich in veiligheid te brengen, maar die poging is tevergeefs. Overal dreigt gevaar. In de buitenwereld is er zijn vader en in zijn binnenwereld de schaamte, die hem steeds dreigt te overweldigen. Hij schaamt zich, omdat hij machteloos moet ondergaan dat zijn vader hem gebruikt als een wegwerpartikel, als een voorwerp om mee te masturberen.

St Aubyn spreekt met niemand over het misbruik. Vanaf zijn puberteit tot laat in de twintig is hij constant met zelf-

moord bezig. *Het was als een harts slag (...): 'Ik wil leven', 'Ik wil dood', 'Ik wil leven', 'Ik wil dood'*.⁸ Uiteindelijk probeert hij zelfmoord te plegen met een overdosis heroïne, maar raakt buiten westen voordat hij de spuit helemaal leeg heeft gedrukt. Anderhalve dag later wordt hij wakker met de spuit nog in zijn arm.

*'Op dat punt was ik er volstrekt zeker van dat ik het later die dag of de dag daarna opnieuw zou proberen en dat het dan zou lukken', zei St Aubyn. 'Ik dacht: of ik zou iemand de waarheid kunnen vertellen. Niemand kende de belangrijkste feiten van mijn leven. Mijn zelf was in werkelijkheid een vals zelf, het was een zelf dat diende om me met de wereld in te laten, en achter die muur heerste totale chaos, alleen maar een kolkende duisternis, en ik vond het volkomen onverdraaglijk om mij te zijn, iedere seconde opnieuw. Dus ik dacht: ik moet er mee stoppen of hulp krijgen.'*⁹

Hij belt zijn vriend Oliver James en vraagt of diens vader, een psychoanalyticus, hem zou willen zien. De volgende dag gaat hij naar Dr. James en vertelt hem in het eerste gesprek over het misbruik door zijn vader. Het vormt het begin van zijn psychoanalyse, vijf keer per week, die vele jaren zal duren en hem in staat stelt om zijn leven een andere wending te geven en bijvoorbeeld met het schrijven van zijn romancyclus te beginnen.

Psychoanalyse

Wat is dat, psychoanalyse? Psychoanalyse is allereerst een model van hoe het er in onze binnenwereld aan toe zou kunnen gaan. Uit dat model vloeit een bepaalde manier van naar mensen kijken voort en, in het verlengde daarvan, een specifieke behandelmethode voor mensen met ernstige psychische problemen. Die behandeling vindt plaats in een ruimtelijke opstelling, die voor de meeste buitenstaanders vreemd aan doet. Zij laat in zekere zin zien waar het in een psychoanalyse over gaat. Ik zal dat verduidelijken.

Een patiënt, de analysand, komt drie, vier of vijf keer per week gedurende drie kwartier bij een therapeut, de analyticus. Zoals we ook bij St Aubyn zagen, doet hij dat meestal voor een langere tijd. Hij gaat op een bank liggen en zegt alles wat er in hem op komt, de regel van de 'vrije associatie'. De analysand verzwijgt daarbij geen dingen omdat hij ze raar vindt of niet belangrijk of omdat hij bang is de analyticus te beledigen of te shockeren.

Nu doet zich meteen een probleem voor. Denken gaat sneller dan spreken, dus alleen al op fysieke gronden is het onmogelijk om alles uit spreken. Daar komt nog bij dat we voortdurend bezig zijn om datgene wat zich van binnen aandient, ook weer van commentaar te voorzien, bijvoorbeeld wanneer we ons schamen. Al die over elkaar heen buitelandse gedachten kunnen we met ons spreken nooit bijhouden. Bij het begin van een psychoanalyse gebruik ik dan ook een formulering die deze onmogelijkheid erkent en de nadruk legt op de poging van de analysand: "Probeer u hier alles te zeggen wat er in u opkomt, wat het ook is".

"Proberen" is dus goed genoeg en op het eerste gezicht kan het betrekkelijk makkelijk en ook plezierig lijken om dat te doen. Ik denk dat we allemaal het opluchtende effect kennen dat kan optreden, wanneer je je uitspreekt tegen iemand die luistert en je probeert te begrijpen. Maar als je er wat beter naar kijkt, wordt snel duidelijk hoe moeilijk het is om deze opdracht enigszins consequent en consciëntieus uit te voeren.

Een van de dingen, waarin een psychoanalyse zich onderscheidt van een gewone gesprekssituatie en van andere vormen van psychotherapie, is de specifieke ruimtelijke opstelling: de analysand ligt op een bank en ziet de analyticus, die achter hem zit, niet. Dit betekent ook dat het voor de analysand niet mogelijk is om de blik van de analyticus te volgen. Hij kan dus niet controleren of en hoe de analyticus kijkt: aandachtig, betrokken, ongeïnteresseerd, walgend, vechtend tegen de slaap, enzovoort. De analysand is daarmee beroofd van de mogelijkheid tot *gaze monitoring*, een activiteit